

Погорецький Микола Анатолійович – доктор юридичних наук, професор кафедри кримінально-правових дисциплін Юридичного інституту Київського національного університету внутрішніх справ,

Руденко Михайло Михайлович – перший заступник начальника Голосіївського РВВС м. Києва, здобувач Київського національного університету внутрішніх справ

Опитування в оперативно-розшуковій діяльності

У статті розкривається роль оперативного опитування у боротьбі з організованою злочинністю, обґрунтовується його визначення.

Для боротьби зі злочинністю, якій властиві організованість, транснаціональний характер, діяльність якої має особливо тяжкі наслідки, становить небезпеку не лише національним інтересам, а й усьому світовому співтовариству, важливе значення має удосконалення засобів протидії.

Одним із таких ефективних засобів – є опитування, що здійснюється працівниками оперативно-розшукових підрозділів (далі – оперативне опитування). Серед основних завдань діяльності оперативних підрозділів правоохоронних органів у сучасних умовах щодо протидії злочинності є здобуття оперативно-розшукової інформації. Завдяки своєчасному її отриманню стає можливим оптимальне використання наявних сил і оперативне реагування на вчинення ймовірних злочинів.

Роль оперативного опитування у протидії злочинності полягає і в тому, що отримані в ході його здійснення результати можуть бути використані не лише в оперативно-розшуковій діяльності (далі – ОРД), а й в організаційно-тактичних та процесуальних цілях у кримінальному судочинстві на різних його стадіях.

Оперативне опитування у тактиці дослідчої перевірки інформації відповідно до ч. 4 ст. 97 КПК України відноситься до найбільш розповсюджених перевірочних дій. Про велике значення та роль опитування в арсеналі оперативних працівників різних правоохоронних відомств у боротьбі зі злочинністю, у тому числі з її організованими формами, свідчить той факт, що у законах України “Про оперативно-розшукову діяльність”, “Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю” опитування стоїть на першому місці в переліку.

Слід зазначити, що на початку XXI століття під впливом науково-технічного прогресу ОРД усе активніше використовує інформаційні технології для збору, аналізу і збереження інформації про осіб та факти, що представляють оперативний інтерес. Однак, опитування осіб, до яких є оперативний інтерес підрозділів, що здійснюють ОРД, не втрачає своєї актуальності і у сучасних умовах протидії злочинності.

Зважаючи на актуальність проблеми оперативного опитування, окремі її аспекти розглядалися за радянських часів у працях Д.В. Гребельського, А.Г. Лекаря, Л.В. Бородича, А.С. Вандишева, В.О. Черепанова та ін.

В Україні питання цієї теми досліджувались Б.Є. Богдановим, Б.В. Бойцовим, В.М. Бурикіним, О.А. Вавдійчиком, О.Ф. Долженковим, І.П. Козаченком, В.В. Матвійчуком, М.А. Погорецьким, М.О. Янковим, М.О. Шиліним та ін.

У науковій літературі наводиться досить велика кількість різних визначень поняття “опитування” в ОРД. При всій їхній схожості, є й розбіжності, у тому числі принципи, у розумінні окремих аспектів цієї правової та наукової категорії.

До сьогодні серед фахівців немає також єдності і у визначенні сутності “опитування” в ОРД. Слід зазначити, що у науковій літературі існують два поняття “розвідувальне опитування” та “оперативне опитування”, які за своєю суттю, на наш погляд, хоча є і дуже близькими, проте не тотожними.

Науковий огляд правових джерел (законів та відомчих нормативно-правових актів) дає підстави для висновку, що у них не лише не розкривається повно сутність опитування, а й не визначається його поняття. Так, у Законі України “Про оперативно-розшукову діяльність” зазначається, що підрозділи, які здійснюють зазначену діяльність, мають право “опитувати осіб за їх згодою, використовувати їх добровільну допомогу” (ст. 8, п. 1).

Таке положення в теорії, законодавстві та практиці ОРД, як справедливо наголошують науковці, нерідко спонукає до викривлення уявлення про зміст ОРД як відповідної функціональної системи, оскільки законодавець не включив зазначені заходи як правові норми та невід’ємні предметно-дійові структурні елементи ОРД до предмету законодавчого регулювання [1, с. 8]. У зв’язку з чим, на наш погляд, необхідно внести зміни до Закону України “Про оперативно-розшукову діяльність” та визначити заходи ОРД, до яких віднести й оперативне опитування, давши йому визначення.

Аналіз наукової літератури за темою дослідження дає підстави для висновку, що одним із перших у теорії ОРД надав визначення розвідувального опитуванням, відносячи його до методу, В.А. Черепанов. На його думку, під розвідувальним опитуванням слід розуміти заснований на законах і підзаконних нормативних актах метод збору оперативно-розшукової інформації в процесі безпосереднього спілкування співробітника органу дізнання із громадянами, які можуть бути інформовані про осіб і факти, що представляють оперативний інтерес [2, с. 5].

На наш погляд, наведене дослідником визначення хоча й має теоретичну та практичну цінність, проте воно не повністю розкриває сутність цього методу, оскільки в ньому відсутня чітка вказівка на мету отримання оперативно-розшукової інформації.

Наступним кроком у розвитку теоретичного уявлення про розвідувальне опитування, як оперативно-розшуковий метод отримання інформації, є дефініція, наведена Б.Є. Богдановим. Правник визначив розвідувальне опитування, як спеціально проведену працівником міліції бесіду з особою, обізнаною про факти й обставини, що представляють оперативний інтерес, з метою одержання відомостей, що можуть бути надалі використані в інтересах боротьби зі злочинністю [3, с. 31]. Дане визначення поділяв і В.Ю. Фролов [4, с. 5].

Однак, слід зауважити, що у цьому визначенні, на нашу думку, відсутня конкретика щодо суб’єкта застосування цього методу, а також звужена мета проведення опитування – боротьба зі злочинністю. У ньому не врахований і такий напрям використання цього методу, як профілактика.

Розвідувальне опитування, зазначається у підручнику з ОРД, – це метод збору оперативно-розшукової інформації в процесі безпосереднього спілкування оперуповноваженого з громадянами, які можуть бути поінформовані про осіб і факти, що представляють інтерес для органів внутрішніх справ [5, с. 135]. Проте, у цьому визначенні, як і у визначеннях, наведених Б.Є. Богдановим та В.Ю.

Фроловим, на нашу думку, відсутнє базування опитування на законах і підзаконних нормативних актах, що також не відповідає повноті визначення цього методу.

О.М. Бандурка та О.В. Горбачов визначають опитування як співбесіду, результати якої фіксуються у формі, яку вважає прийнятною для даної ситуації сам оперативний працівник [6, с. 65]. Однак, з цієї дефініції, на наш погляд, не зрозуміло хто є суб'єктом застосування цього методу та з якою метою він застосовується.

Автори підручника “Оперативно-розшукова діяльність органів внутрішніх справ”, підготовленого за редакцією Л.В. Бородича, одні з перших в Україні називають опитування, що застосовується в ОРД, оперативним і дають йому таке визначення: “Оперативне опитування – це метод збирання оперативно-розшукової інформації в процесі безпосереднього спілкування працівника міліції з громадянами, поінформованими про осіб, предмети і факти, які становлять оперативний інтерес, з метою попередження, розкриття злочинів, розшуку зниклих злочинців і громадян, які пропали безвісті” [7, с. 187–188].

Отже, як свідчить порівняльний аналіз усіх наведених раніше визначень оперативного опитування, у них відсутня вказівка на отримання інформації завдяки вербальній та невербальній комунікації оперативного працівника з опитуваною особою.

Слід зазначити, що в останнє десятиріччя теоретичні проблеми оперативного опитування практично не вивчалися. Лише у дисертаціях М.О. Янкового та М.О. Шиліна розглядалися окремі організаційно-тактичні аспекти оперативного опитування, як одного з напрямів діяльності оперативних підрозділів МВС України та СБ України. Окремі аспекти цієї проблеми досліджувалися також і в монографії, підготовленій авторським колективом під керівництвом та загальною редакцією проф. О.Ф. Долженкова “Система методів оперативно-розшукової діяльності”.

Так, М.О. Янковий називає опитування розвідувальним та визначає його передбаченим законом методом збору інформації про осіб, факти та обставини, що мають значення для вирішення задач ОРД, у процесі вербальної взаємодії працівника оперативного підрозділу з опитуваним [1, с. 9].

Звертає на себе увагу й те, що у вищевказаній дефініції визначено, що працівник оперативного підрозділу взаємодіє з опитуваним лише завдяки вербальній комунікації.

Проте, як свідчить практика, оперативне опитування за певних умов та при відповідній оперативній обстановці здійснюється також і через невербальну комунікацію. Тому, на наш погляд, отримання інформації лише через вербальну комунікацію, як це зазначає М.О. Янковий, значно звужує її повноту.

Невербальна комунікація – це виразні рухи (міміка й пантоміміка), жести (наприклад, уклін, поворот до співрозмовника або від нього та ін.), використання предметів. Людьми вироблені також системи спеціальних знаків-символів: знаки керування рухом транспорту, формений одяг, знаки відмінності, нагороди та ін. Засоби невербальної комунікації значно розширюють можливості спілкування, часто виразні й лаконічні. І формальні виробничі колективи й неформальні групи прагнуть знайти адекватну символіку для позначення роду своєї діяльності, соціального статусу, місця дислокації та ін. У неформальних групах буває прийнята символіка, зрозуміла тільки для знаючих осіб: татуювання, покрій одягу, зачіска тощо [8, с. 110]. Аналізуючи наведене визначення, зауважимо, що в оперативно-розшуковому спілкуванні не можна повністю ігнорувати невербальну взаємодію, на що вказало 32 % опитуваних нами працівників підрозділів, що здійснюють ОРД, які у своїй практиці застосували цю комунікацію.

Автори монографічного дослідження “Система методів оперативно-розшукової діяльності” наводять визначення розвідувального опитування як передбаченого законом методу збору інформації про осіб, факти та обставини, що мають значення

для вирішення завдань ОРД, у процесі вербальної взаємодії співробітника оперативного підрозділу з опитуваним [8, с. 31]. Однак і це визначення, на нашу думку, також заслуговує на вищенаведене зауваження.

На наш погляд, найбільш повно охарактеризував поняття оперативного опитування М.О. Шилін, який під ним розуміє – один з передбачених Законом України “Про оперативно-розшукову діяльність” методів (або одна з оперативно-розшукових дій), який (яка) полягає у збиранні співробітниками відповідних правочинних органів зі слів опитуваної особи первинної фактичної інформації, що має значення для вирішення завдань ОРД шляхом спонукання ними цієї особи (у тому числі з використанням правомірних тактичних прийомів) до надання відповідей на запитання, які їх цікавлять і входять до їх компетенції [10, с. 65–74]. Учений вперше серед українських правників вказує на можливість віднесення опитування до оперативно-розшукових дій, а не методів (відповідно до Закону України “Про оперативно-розшукову діяльність” відсутнє поняття методів ОРД) та використання правомірних тактичних прийомів. Він обґрунтовано вказує, що завдяки застосуванню опитування отримується первинна фактична інформація.

У теорії ОРД має місце досить тривала дискусія з приводу семантичного значення термінів “оперативно-розшуковий захід” та “оперативно-розшуковий метод”. Однією з причин цього є те, що в Законі України “Про оперативно-розшукову діяльність”, на відміну від аналогічного закону Російської Федерації та інших країн – колишніх учасниць СРСР, визначення поняття і перелік оперативно-розшукових заходів відсутні. Ці заходи, так само, як і певні оперативні та оперативно-технічні засоби, лише вбачаються в правах, що надані оперативно-розшуковим підрозділам як суб’єктам ОРД (ст. 8 ч. 1).

Також у відомчому наказі МВС України, яким затверджено Інструкцію “Про оперативно-розшукову діяльність оперативних підрозділів органів внутрішніх справ” відсутнє поняття методів ОРД, а перелічені лише вісім заходів, до яких опитування не було включено. У зв’язку з чим слід погодитися з думкою І.П. Козаченко, що вживання поняття в двох чи більше визначеннях, а також підміна одного терміна іншим негативно впливає на весь процес законотворчої та правозастосовчої діяльності. Необхідний розвиток єдиної мови юриспруденції, її понятійного апарату [11, с. 9].

Виходячи з вищевикладеного, потребує доповнень та змін ст. 8 Закону України “Про оперативно-розшукову діяльність”. Ми вважаємо, що назву статті доцільно змінити на “Оперативно-розшукові заходи” та в їх перелік внести як захід – оперативне опитування.

Досліджуючи етимологію поняття опитування в ОРД, слід звернутися й до зарубіжного досвіду. Так, російський вчений А.С. Абідов запропонував таке визначення опитування осіб. Опитування – це оперативно-розшуковий захід, що представляє собою збір фактичної інформації в опитуваної особи, яка реально або ймовірно нею володіє, що має значення для вирішення конкретного завдання ОРД [12, с. 46]. Аналізуючи це поняття, слід звернути також увагу на те, що у запропонованому формулюванні сутність опитування розкривається не повністю. Із наведеного визначення незрозуміло, хто є суб’єктом застосування опитування.

Найбільш повно охарактеризував у своєму визначенні суб’єктів цього заходу М.Ю. Лір. Він характеризує опитування в ОРД як бесіду вповноважених співробітників оперативних підрозділів державних органів або інших осіб, по їхньому завданню або дорученню, спрямовану на одержання й перевірку інформації, необхідної для вирішення завдань оперативно-розшукової діяльності, з особами, реально або можливо вододіючими такою інформацією [13, с. 81].

У цьому визначенні вперше вказано, що суб’єктом опитування є не лише оперативний працівник, але й інші особи, які здійснюють оперативне опитування за

завданнями останніх. Це знаходить своє підтвердження у результатах проведеного нами анкетування оперативних працівників, які вказали, що у 23 % оперативне опитування було проведено не особисто ними, а іншими особами за їх завданням.

На нашу думку, оперативне опитування, як назва заходу ОРД, найбільш повно і точно визначає його сутність. Цей захід полягає в цілеспрямованих діях з швидкого і своєчасного виявлення та встановлення осіб, які представляють оперативний інтерес для уповноважених на здійснення ОРД осіб. Він здійснюється з метою отримання інформації про подію злочину, окремі її елементи, а також про інші обставини, що мають значення для виявлення та розкриття злочину. Безперечно, що в основі оперативного опитування, як оперативного заходу, є такий метод пізнання як *опитування* (виділено нами – М.П та М.Р.). При цьому слід зазначити, що цей метод пізнання лежить в основі таких процесуальних дій, як пояснення (ч. 4 ст. 97 КПК України), допит свідка, допит потерпілого, допит підозрюваного, допит обвинуваченого, допит експерта (статті 166–169, 171, 172, 173, 201 КПК України та ін.), проте ці процесуальні дії від того, що для їх здійснення використовується такий метод пізнання як опитування, не називаються методом, а – відповідними слідчими діями, що цілком логічно й обгрунтовано як з методологічної точки зору, так і з правової.

Отже, резюмуючи різні наукові підходи до визначення поняття опитування у теорії ОРД, вважаємо за доцільне виділити такі його основні ознаки: правову основу; суб'єкти опитування; цільову спрямованість; характер та зміст одержуваної інформації.

На підставі наведених ознак, оперативне опитування визначається нами як передбачений Законом України “Про оперативно-розшукову діяльність” та врегульований відомчими нормативно-правовими актами оперативно-розшуковий захід. Цей захід спрямований на отримання інформації про обставини злочину, а також інші обставини, що сприяють його виявленню, розкриттю та прийняттю щодо осіб, які його вчинили, встановлених законом заходів, з метою вирішення завдань оперативно-розшукової діяльності. Цей захід здійснюється із застосуванням вербальної та невербальної комунікації в процесі як безпосереднього спілкування оперативного працівника, так і за його завданням іншими уповноваженими особами, з тими особами, які становлять оперативний інтерес для ОРД.

Список використаних джерел

1. Янковий М.О. Тактичні засади допиту і розвідувального опитування: порівняльне дослідження. – Автореф. дис. ... канд. юрид. наук за спеціальністю 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза. – Одеський юридичний інститут Харківського національного університету внутрішніх справ, Одеса, 2007. – 20 с.
2. Черепанов В.А. Основы разведывательного опроса. – М., изд. ВНИИ МВД СССР, 1978. – 72 с.
3. Богданов Б.Е. Личный сыск. Разведывательный опрос. Учебное пособие: 2-е издание, исправленное и дополненное. – М., 1979. – 76 с.
4. Фролов В.Ю. Разведывательный опрос и его значение в борьбе с правонарушениями несовершеннолетних: Учебное пособие. / Под ред. Г.И. Фильченкова. – М., 1981. – 33 с.
5. Оперативно-розыскная деятельность органов внутренних дел. Общая часть. Разделы I-VII.: Учебник. / Под ред. В.М. Аتماжитова. – М.: Академия МВД СССР, 1991. – 564 с.
6. Бандурка А.М., Горбачев А.В. Оперативно-розыскная деятельность: правовой анализ. – К.: РИО МВД Украины, 1994. – 160 с.
7. Оперативно-розшукова діяльність органів внутрішніх справ: Заг. частина: Під заг. ред. Л.В. Бородича. – Луганськ: РВВ ЛІВС, 1999. – Т. 1. – 390 с.
8. Бандурка А.М., Бочарова С.П., Землянская Е.В. Психология управления. – Харьков: ООО “Фортуна-пресс”, 1998. – 464 с.

9. *Система* методів оперативно-розшукової діяльності: Монографія / За заг. ред. О.Ф. Долженкова. – Одеса: Одеський юридичний інститут ХНУВС, 2007. – 262 с.
10. *Шилін М.О.* Оперативне опитування як метод отримання оперативної інформації // Наук. вісн. Нац. акад. внутр. справ України. – 2002. – № 1. – Ч. 2. – С. 65–74.
11. *Козаченко И.П.* Оперативно-розыскная профилактика преступлений. Становление и развитие // Проблемы совершенствования оперативно-розыскной деятельности органов внутренних дел. – К.: НИ и РИО КВШ МВД Украины, 1984. – 97 с.
12. *Абидов А.С.* Опрос как оперативно-розыскное мероприятие и использование его результатов. – Дис. ... 12.00.09. – Федеральное государственное учреждение высшего профессионального образования “Владимирский юридический институт Федеральной службы исполнения наказания”. – Владимир, 2006. – 175 с.
13. *Лир М.Ю.* Опрос в оперативно-розыскной и следственной деятельности (генезис, проблемы теории и практики: Генеральная прокуратура Российской Федерации. – СПб: Юрид. институт, 2004. – 245 с.

The article is devoted to the role of the operative examination in combating organized crime, its determination is grounded.

© М.А. Погорецький, М.М. Руденко, 2008